

Лекція 2-3. Тема. Зародження науки про політику та основні етапи розвитку світової політичної думки.

План лекції

- 1 Політична думка Стародавнього Сходу.
- 2 Політичні вчення античності
- 3 Основні риси політичної думки епохи Середньовіччя
- 4 Політична думка епохи Відродження
- 5 Політичні ідеї Нового часу
- 6 Політичні теорії XIX – початку XX ст..
- 7 Розвиток зарубіжної політології у XX ст.

Література:

1. Баранівський В.Ф. Політологія: Підручник / В.Ф. Баранівський. – Київ: Національна академія управління, 2016 р. – 236 с.
2. Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю., Скубій І.В. Політологія: Підручник / О.В. Воронянський, Т.Ю. Кулішенко, І.В. Скубій. – Харків: ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017 р. – 180 с.
3. Горлач М.І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику: Підручник (для студ. Вищ. Навч. Закл.) / М.І.Горлач, В.Г. Кремень. – Київ: Центр учбової літератури, 2009. – 840 с.
4. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник для студ. вищ. закладів освіти. – 5-те вид., стер. – Л. : Новий Світ-2000, 2008. – 304 с.
5. Томахів В. Політологія, Навч. Посібник. Вид. т-е, доповнене / В. Томахів. – Тернопіль: ТНЕУ, 2018 р. – 244 с.
6. Тупчієнко Л.С. Політологія: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.С. Тупчієнко. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 268 с.
7. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія: Підручник / Л.С. Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010 р. – 472 с.

Зміст лекції

Політологія, як і всяка інша наука, має свою історію виникнення, становлення й розвитку. Елементи політичного наукового знання довгий час складалися й розвивалися в рамках загальних філософських теорій.

Варто мати на увазі, що ідеї й погляди мислителів, виражені в теоретичній формі, є частиною політичної свідомості даної епохи. Їхні особливості пов'язані з усією системою соціокультурних й економічних факторів, у яких жив і творив той або інший мислитель. Але разом з тим, багато які із цих ідей мають неминуще значення. Вони заклали фундамент сучасної політичної науки й практики. Без вивчення історії політичної думки неможливий аналіз сучасних політичних явищ і процесів.

1 Політична думка Стародавнього Сходу

Політична думка зародилася в далекій давнині в країнах Стародавнього Сходу (Єгипет, Вавилонія, Індія, Китай, Персія). Чільне місце в політичній свідомості займали міфи про божественне походження громадських порядків. Подання міфології про земні порядки й у цілому досвід такого підходу до організації громадського життя людей вплинули на наступну політичну думку. В VIII-VI ст. до н.е. почався відхід від релігійно-міфологічних уявлень до раціоналістичного трактування соціально-політичних явищ. Політичні погляди набувають певну філософсько-етичну спрямованість.

Власне політичні теорії виникають в VI-IV ст. до н.е. у рамках китайської суспільної думки, а у витоків стояли відомі китайські філософи Лао-цзи (579–499 р. до н.е.), Конфуцій (551–479 р. до н.е.), Мо-цзи (480–400 р. до н.е.).

Фундаментальну роль у всій історії етичної й політичної думки Китаю зіграло вчення Конфуція. Його погляди викладені в книзі “Лунь юй” (“Бесіди та висловлювання”),

складеної його учнями. Конфуцій розвив патріархально-патерналістську концепцію держави. Держава трактується їм як велика родина. Влада імператора ("сина неба") уподібнюється владі батька, а відносини правлячих і підданих – сімейним відносинам, де молодші залежать від старших.

Будучи прихильником ненасильницьких методів правління, Конфуцій призивав правителів, чиновників і підданих будувати свої взаємини на засадах чесноти. Основна чеснота підданих складається, згідно з Конфуцієм, у відданості уряду, у слухняності й шанобливості до всіх "старших". Політична етика Конфуція в цілому спрямована на досягнення внутрішнього миру між верхами й низами суспільства й стабілізації правління.

Конфуціанство (а з IV ст. н.е. – неоконфуціанство) було пануючою ідеологією не тільки в Китаї, воно одержало поширення в Японії, Кореї, В'єтнамі й інших країнах.

З V – IV ст. до н.е. у Китаї відома ще одна політико-філософська школа – даосизм, основоположником якої був Лао-цзи. В основі цього вчення лежить поняття "дао", що за китайськими віруваннями, означало правильний життєвий шлях людини чи народу, зумовлений велінням неба. За сутністю "дао" є уособленням справедливості, всебічного порядку й доброзичливості. Якщо відносини в державі будуються згідно з приписами "дао", там панують справедливість і порядок, а значить добробут і щасливе життя; якщо ж ці приписи не виконуються, то в суспільстві виникають нерівність, насилля, та інші вади.

Китайський мислитель Мо-цзи виступав із ідеями виборності правителя, соціальної рівності людей. Він критикував соціальну несправедливість, засуджував аристократизм і закликав до проведення реформ на користь народу. Він вважав, що здійснення реформ передбачає не тільки використання звичаїв, а й запровадження законів.

2 Політичні вчення античності

Політична думка Древньої Греції розвивалася в принципово інших умовах, порівняно зі Сходом. Тут політичні ідеї знайшли форму теорій із властивими їм ознаками цілісності, системності. Цьому сприяв ряд обставин. Суспільний розподіл праці обумовив ріст не тільки її продуктивності: класовий розподіл суспільства на рабів і рабовласників сприяв звільненню певного прошарку людей від господарської діяльності, надав їм можливість займатися винятково розумовою працею, створенням теорій суспільного устрою. Активний розвиток політичних теорій був затребуваний самим способом організації громадського життя. Такою унікальною формою виступав поліс – місто-держави з нечисленним населенням і прилягаючої до міста сільською місцевістю. У полісі заняття політикою було правом й обов'язком всіх вільних громадян, які у формі голосування в народних зборах брали участь у вирішенні державних справ. У полісах ішла постійна боротьба між рабами й рабовласниками, а також усередині панівного класу за владу. Ця боротьба знайшла відбиття в боротьбі різних течій філософської й політичної думки Древньої Греції.

Вищим досягненням грецької політичної думки є політична філософія Платона й політична наука Аристотеля.

Платон (427–347 р. до н.е.) – один з найбільших мислителів не тільки античності, але й всієї історії філософії й політичних вчень. Погляди Платона змінювалися протягом його довгого творчого шляху. Він одним з перших дав систематичний виклад своїх політичних ідей у діалогах "Держава", "Політик" й "Закони". Платон був об'єктивним ідеалістом. Суспільство він розумів як відбиття вічних ідей, що існують незалежно від дійсності. Найбільш важливою й безпосередньою формою існування суспільства Платон вважав державу. Філософ прагнув намалювати картину ідеального суспільства й держави.

Так, в "Державі" його ідеальне суспільство складається із трьох станів: правителів-філософів, воїнів-стражів, а також ремісників і землеробів. Ієрархія станів заснована на їхній відповідності трьом початкам людської душі – розумному, хороброму й діловому. Кожен стан зайнятий своєю справою: філософи-мудреці здійснюють справедливе правління, оскільки тільки їм доступно істинне знання; стражі захищають суспільство; ремісники й землероби створюють матеріальні засоби життя. Для закріплення соціальної

ієрархії філософ використовує міф про домішування Богом до кожного стану певного металу: правителям – золота, воїнам – срібла, виробникам – міді й заліза. Справедливість, як принцип досконалої держави, полягає в тому, що кожен стан займається своєю справою і має своє особливе становище у суспільній ієрархії.

Друга риса ідеальної держави – аристократичне правління, при якому правлять тільки розумні люди. Здатність засвоїти мудрість, яка передається нащадкам шляхом підбору батьків і довгого навчання "мистецтву політики", присутня філософам. Єдність держави може підірвати егоїзм окремих людей. Платон бачив вирішення цієї проблеми в обмеженні споживання тільки найнеобхіднішим і в скасуванні будь-якої власності та сім'ї для станів правителів, воїнів.

Держава залишається ідеальною доти, доки кожен стан займається своєю справою. Однак псування характеру правителів та підлеглих, необґрунтовані претензії інших станів (тих, хто не володіє мудрістю) на владу призводять до розкладу ідеальної держави і до поступової її заміни більш низькими державними формами. Ідеальна держава, реалізована у формі монархії (царської влади) або у формі аристократії (правління філософів), вироджується в тимократію (владу воїнів), потім в олігархію (владу не багатьох, яку Платон розуміє як плутократію – панував багатих). Надмірна майнова нерівність викликає невдоволення народу, що призводить до утвердження демократії, яка потім змінюється найгіршою формою держави – тиранією. Тиранія – найгірший вид державного устрою, де панують беззаконня, свавілля, насильство. Колообіг державних форм завершується поверненням в ідеальний стан.

Сам Платон не розкриває механізму облагородження тиранії. Демократію він також розглядає як недосконалу форму держави, що, ймовірно, було продиктовано неприйняттям грецьким мислителем її практичного втілення в афінському полісі: рішення народу не завжди були мудrimi, демократичними процедурами часто користувалися авантюристи для приходу до влади. Аргументуючи своє ставлення до демократії, філософ виказує проникливу думку про небезпеку надмірної свободи, тому що з крайньої свободи може народитися найжорстокіше рабство. Історія знає приклади, що підтверджують цей прогноз.

Подальший розвиток і поглиблення античної політичної думки після Платона пов'язане з ім'ям його учня й критика Аристотеля (384–322 р. до н.е.), якому належать крилаті слова: "Платон мені друг, але більший друг – істина". Аристотель – один із самих універсальних мислителів в історії. На жаль, багато з його творів загублені. Політична тематика докладно висвітлюється в таких збережених його роботах, як "Політика", "Афінська політика", "Етика".

Держава, за Аристотелем, виникла природним шляхом для задоволення життєвих потреб громадян, але мета її існування – досягнення блага людей. Аристотель першим назвав людину "істотою політичною", тобто такою, що може жити лише в державі. На його думку, "природа вселила в людину прагнення до державного об'єднання".

Аристотель проводить класифікацію існуючих форм державного правління на правильні й неправильні. В основі цієї класифікації лежить принцип: чи служить дана форма правління досягненню загальної користі чи особистому благу правителів. Правильною він вважає таку форму державного устрою, при якій переслідується загальне добро, незалежно від того, чи править один, деякі або багато хто. Неправильна – така форма, при якій переслідуються приватні цілі. Між цими двома групами він установлює певний взаємозв'язок. Неправильні форми виступають як відхилення від правильних. У першу групу входять монархія, аристократія й політія. Відхилення від монархії – тиранія, від аристократії – олігархія, від політії – демократія.

3. Основні риси політичної думки епохи Середньовіччя

Епоха Середньовіччя припадає на V – XV ст. В цей час політичне знання приймає яскраво виражену релігійно-етичну форму. У середньовічному світогляді панує уявлення про визначальну роль Бога в природі, суспільному й особистому житті. Влада

осмислюється як здійснення божого промислу. Покора державній владі – одна з вимог християнської моралі. В основі цієї вимоги лежить завіт Ісуса Христа: “Віддайте кесареві Кесарево, а Богові боже”.

Найбільш розвинену концепцію середньовічного відношення до політики сформулював один із самих великих й авторитетних мислителів християнства – єпископ Августин Аврелій (354–430 р.) у своєму знаменитому трактаті “Про град Божий”.

Держава розглядається Августином як частина універсального порядку, творцем і правителем якого є Бог. Тому всі государі повинні служити своєю владою як Богові, так і людині. Адже держава – це велика кількість людей, об'єднаних суспільними зв'язками. Держава, що ставить свою метою задоволення тільки земних благ, позбавлена правди, є панування сили. З тих пір як держава містить у собі диявольську волю, вона стає суспільним тираном. Тільки держава Божа має щиру правду, і в ній здійснюється загальне прагнення до єдності й вічного миру.

Форми правління розрізняються Августином залежно від тих обов'язків, які покладаються на верховну владу. Головними серед них він вважає моральні й релігійні обов'язки, зокрема, повагу до Бога й повагу до людини. Якщо в державі зберігаються справедливість і повага до релігії, то всі форми правління, так само як авторитет і повноваження влади, стають гідними того, щоб їм підкорятися.

Основна риса соціально-політичних поглядів Августина – обґрунтування та виправдання нерівності у суспільстві. Багатство одних і бідність інших він пояснював зіпсованістю природи людини внаслідок гріхопадіння перших людей. Становище людини в суспільстві, за Августином, запрограмоване на небесах. Звідси – висновок про неправомірність революційних виступів народу проти устрою “гармонійної нерівності”.

Інший видатний мислитель – Фома Аквінський (1225–1274 р.) – жив в період пізнього середньовіччя і був найбільш впливовим богословом у Західній Європі тієї доби. У 1323 році він був зачислений до лику святих римсько-католицької церкви, а його вчення було визнано згодом офіційною ідеологією католицизму.

Згідно поглядам Ф. Аквінського, державна влада походить від Бога й тому повинна бути підлегла духовній. Це положення було пов'язано із прагненням середньовічних теологів обґрунтувати верховенство духовної (церковної) влади над світською. Незважаючи на божественну природу державної влади, її надбання й використання, вважав Фома Аквінський, залежить від людей. Отже, сутність влади божественна, але форми її реалізації визначаються самими людьми. Збурювання народу проти влади монарха визнавалося смертним гріхом, оскільки було рівносильне виступу проти Бога. Однак сама світська влада повинна додержуватися християнських заповідей і не гнітити свій народ. У протилежному випадку Фома Аквінський визнавав правомірним повалення тирана.

Християнство намагалось удержати політику в підлеглому положенні як світський придаток релігії, нав'язувало теоретичне розуміння держави й влади як елементів божественної діяльності й підконтрольності.

4 Політична думка епохи Відродження

У соціально-економічному житті Західної Європи, починаючи з XIV ст. в Італії й з XV ст. в інших країнах, відбувається цілий ряд змін, що знаменують початок тієї історичної епохи, яка одержала назву Відродження. Однією з головних рис епохи Відродження є відмова від переважної орієнтації всієї ідеологічної системи на надприродні, духовно-релігійні цінності й поворот у бік земних природних потреб й інтересів людини.

У політичній думці епохи Відродження на місце релігійного, теократичного пояснення політики, держави й права приходять світські концепції, у яких висувалися й відстоювалися вимоги незалежної від церкви держави, єдиної й централізованої державної влади.

Найбільш яскравим представником політичної думки епохи Відродження був Н.

Макіавеллі (1469–1527 р.), якого вважають засновником політичної науки. Цей факт є визнанням його заслуг у розвитку політичної думки. У творах “Государ”, “Міркування про першу декаду Тіта Лівія”, “Історія Флоренції” Н. Макіавеллі викладає основні положення нового, раціоналістичного підходу до проблем політичної науки. Відповідно до них політика розглядалася як самостійна сфера діяльності, вільна від релігії, відносно автономна від інших областей життя суспільства. Влада у всіх її проявах є серцевиною політики, і, отже, становить головний предмет політичної науки, – затверджував Н. Макіавеллі.

Наукові принципи політичного мистецтва Н. Макіавеллі виводив на основі дослідження реальних якостей людської природи, розміщення й руху сил, що борються в суспільстві, інтересів і пристрастей. Завдання політичної науки Н. Макіавеллі бачить у тім, щоб пояснювати дійсне положення речей, ґрунтуючись на фактичному матеріалі, на історичному досвіді, а не віддаватися утопічним мріям, ілюзіям і додержуватися догм. Не пристосовувати дійсність під канонізовані схеми, а, навпаки, на основі пізнання реальної дійсності виводити відповідні політичні принципи й залежно від них творити політичну історію. У цьому полягає істинно прогресивний характер методології Н. Макіавеллі.

Н. Макіавеллі увійшов в історію політології як мислитель, який розмежував суспільство і державу. Він, власне, ввів у науку і сам термін “держава” (stato).

Держава в теорії Н. Макіавеллі означає політичний стан суспільства: відносини пануючих й підвладних, наявність відповідним чином улаштованої, організованої політичної влади, наявність юстиції, установ, законів. Він розглядає державу не як застиглу, нерухому структуру, а в розвитку, що постійно змінюється і залежить від співвідношення сил, що борються за владу.

При аналізі політичних форм Н. Макіавеллі звертається до всіляких факторів, що впливають на їхнє становлення й зміну: економічних, військових, територіальних, географічних, демографічних, етнічних. Особлива увагу він приділяє психологічним аспектам політики. Н. Макіавеллі вловив взаємозв'язок морального й психологічного стану суспільства з політичними формами й із цього погляду є одним з піонерів політичної психології.

В роботі “Государ” Н. Макіавеллі незвичайно яскраво малює образ володаря, що зневажає моральні канони й по трупах своїх рідних, близьких, друзів і підданих іде до вершин слави й могутності держави. Головним критерієм оцінки діяння правителя була могутність держави, задля досягнення якої можна використовувати будь-які методи і засоби. Таким чином, про правила політичного мистецтва Н. Макіавеллі міркує не з погляду справедливості, моралі й т.п., а з позицій політичної мети, при досягненні якої моральні критерії є чимось другорядним і підлеглим і без коливань повинні бути відкинуті для успіху справи. Мета виправдує засоби.

З тих пір дії політиків, що зневажають нормами моралі, стали називатися “макіавеллізмом”. Історичний досвід показує, що використання аморальних засобів для досягнення політичних цілей в остаточному підсумку приводило до знецінювання самої мети. Приклад прояву макіавеллізму – застосування в СРСР у часи сталінізму антигуманних, а часом і нелюдських засобів в ім'я досягнення прекрасних, власне кажучи, і змісту й ідеалів.

В цілому заслуги Н. Макіавеллі у розвитку політичної науки полягають у тому, що він:

- став розглядати політику як самостійну сферу діяльності, вільну від релігії, відносно автономну від інших областей життя суспільства;
- заклав основи політичної науки;
- увів в політичний лексикон поняття “держава” у сучасному його розумінні;
- явився засновником політичної психології;
- сформулював суперечливий, але вічний принцип “мета виправдовує засоби”.

5 Політичні ідеї Нового часу

Політичні ідеї Нового часу (XVI-XIX ст.) були спрямовані на обґрунтування можливості устрою суспільства на принципах раціоналізму, свободи й громадянської рівності. У цей період висновки політичної науки усе більше здобували практичний характер, орієнтуючись на рішення назрілих соціальних проблем.

Політична наука Нового часу пов'язана з іменами найбільших мислителів ряду країн. Вона начебто переміщається з однієї країни в іншу, впливаючи із суспільних подій, що розвертаються.

Одним з таких мислителів був англієць Томас Гоббс (1588–1679 р.). Своє політичне навчання він виклав у філософській праці “Філософські основи вчення про громадянина” і трактаті “Левіафан, або матерія, форма і влада держави церковної та громадянської”.

В “Левіафані” Т. Гоббс розкриває свою концепцію влади й держави. Він проводить аналогію між політичними реаліями та функціонуванням людського організму: верховна влада – душа держави, посадові особи – суглоби, нагороди й покарання – нерви, справедливість і закони – розум та воля, громадянський мир – здоров'я, непокора – хвороба, громадянська війна – смерть держави. Людина як біологічна істота – природне тіло, держава – твір мистецтва. Саму державу було створено за допомогою суспільного договору.

Природний, додержавний стан Т. Гоббс розглядає як війну всіх проти всіх. Інстинкт самозбереження диктує людині два протилежні прагнення: збереження власної свободи і намагання здобути панування над іншими. Звідси виникає війна всіх проти всіх. І вихід із тваринного життя тільки один – ухвалення суспільного договору про заснування влади й держави. Люди погоджуються втратити частину особистої свободи, обравши правителя або верховний орган, які владарювали б над ними і поклали кінець всезагальній війні.

Т. Гоббс наділяє державу необмеженими повноваженнями стосовно своїх підданих, крім права на їхнє життя. Він виходить із того, що верховна влада ніяким договором зі своїм народом не зв'язана, тому що піддані уклали договір не з нею, а між собою. Концепція Т. Гоббса повністю виключає будь-яку форму контролю верховної влади з боку суспільства. Правителю належать всі види влади, і він не підлягає суду, стоїть вище законів, тому що останні встановлені ним самим.

Щоб не одержали поширення думки й навчання, які підривали б суспільну стабільність, однією з найважливіших функцій держави стає контроль і регламентація духовного життя. Філософ вважає не тільки можливим, але й необхідним введення “в інтересах загального миру” цензури над книгами, проповідями й зверненнями до народу.

Слідом за Н. Макіавеллі Т. Гоббс став розглядати державу не через призму теології, а виводить її закони з розуму й досвіду. Починаючи з Т. Гоббса, у західноєвропейській політичній теорії затверджується розуміння держави як машини, що мала потім довгу й складну долю.

Видатний англійський мислитель другої половини XVII ст. Дж. Локк (1632–1704 р.) своє політичне навчання виклав у праці “Два трактати про державне правління”. Його вважають родоначальником лібералізму. Він уперше чітко розділив такі політичні поняття, як особистість, суспільство, держава й поставив особистість вище суспільства й держави. Згідно Дж. Локку, людина від народження має природні права (на життя, волю й власність). Приватна власність для нього – засіб створення вільного суспільства. Дж. Локк продовжив аналіз суспільного договору, трактуючи його як установу громадянського суспільства й підкреслюючи, що держава підкоряється суспільству й особистості. Держава діє тільки в інтересах захисту прав особистості, тому що особистості створюють суспільство, а суспільство створює держава.

При державному устрої варто передбачити в ньому поділ влади таким чином, щоб створенням законів займалися одні особи й установи, а приведенням цих законів у виконання – інші, тобто розділити владу законодавчу й виконавчу. Судова влада розчинялася у виконавчій. Перше місце приділяється владі законодавчій як верховній (але не абсолютній) у країні. Інші влади повинні підкорятися їй. Разом з тим вони зовсім не є

пасивними придатками законодавчої влади й роблять на неї (зокрема, влада виконавча) досить активний вплив.

Навчання Дж. Локка про державу засновано на багатьох досягненнях політичного знання й передової наукової думки XVII ст. У ньому ці досягнення були не просто зібрані, але поглиблені, перероблені з урахуванням історичного досвіду, що збагатився революцією в Англії.

Ідеї Дж. Локка одержують свій розвиток у роботах видного політичного мислителя Франції Шарля Луї Монтеск'є (1689–1755 р.). Головна книга Монтеск'є “Про дух законів” зробила його одним з авторитетних класиків політичної думки.

Ш. Л. Монтеск'є в аналіз політичної сфери вводить дію не тільки різних соціальних факторів (релігії, вдач, звичаїв, рис характеру, способу життя, основних занять), але й фактори географічного середовища. Так, він затверджує, що в жарких країнах клімат сприяє встановленню деспотичної форми правління. Жара приводить до втрати мужності, малодушності народу, і він не може посилено виступати проти сваволі й зловживання владою з боку правителів, упокорюється зі своїм рабським положенням. Навпроти, холодний клімат сприяє збереженню в людях мужності, і в таких країнах частіше встановлюються республіки. Помірний клімат Європи сприяє встановленню монархій.

Серед факторів, що впливають на форми правління, Ш. Л. Монтеск'є називає ґрунт, ландшафт, величину території країни. Так, він затверджував, що “республіка по своїй природі вимагає невеликої території, інакше вона не удержиться”. Монархія ж по своїй природі вимагає середньої величини. Навпроти, для деспотії характерні великі розміри держави.

Однак головний внесок Ш. Л. Монтеск'є в політичну теорію пов'язаний з обґрунтуванням теорії поділу влади. Ціль поділу влади – гарантувати безпеку громадян від сваволі й зловживання владою, забезпечити їхню свободу. А це, на думку Ш. Л. Монтеск'є, можливо тільки при відносно незалежному співіснуванні законодавчої, виконавчої й судової влади.

Ш. Л. Монтеск'є вірив у прогрес, який він пов'язував із установами політичної свободи. Так, він говорив, що політична свобода сприяє розвитку економіки, промисловості, торгівлі; відстоював ідеї свободи слова, печаті, совісті. Прогресивне значення мали його ідеї усунення крайностей майнової нерівності, про обов'язок держави забезпечити громадян засобами до життя.

Гуманізм властивий міркуванням Ш. Л. Монтеск'є про мир як про перший природний закон людини, його закликам відмовитися від насильства й поневолення одних народів іншими.

Незрівнянно більше радикальними, чим політичні ідеї Монтеск'є, були погляди іншого французького мислителя XVIII в. Жак-Жак- Руссо (1712–1778 р.). Він був ідеологом дрібної буржуазії, широких народних мас, у першу чергу селянства, і відстоював ідею конституційної монархії, ідею народного представництва.

Ідея народного суверенітету була відома й до Ж. Ж. Руссо. Але він розвив її, стверджуючи, що народний суверен – це колективна істота, що не може бути представлена окремою особистістю; це влада, здійснювана загальною волею або волею більшості, що неподільна. Демократія й свобода – лише там, де законодавцем є народ. Але, допускаючи все-таки можливість народного представництва для країн з великою територією, Ж. Ж. Руссо однаково підкреслював, що й тут депутати – слуги народу і їхні постанови можуть стати законом лише після затвердження їх референдумом.

У державі Ж.-Ж. Руссо розрізняє законодавчу й виконавчу (урядову) владу. Перша є волею політичного організму, друга – його силою. Урядова влада засновується актом суверенної законодавчої влади, що обумовлює підлеглу роль уряду.

Ідеї Ж.-Ж. Руссо одержали законодавче закріплення в Декларації прав людини й громадянина (1789 р.) , і особливо в 1793 р., а також в інших актах Великої французької революції.

Прогресивна політична думка одержала в XVIII ст. поширення й на протилежному від Англії й Франції березі океану – на атлантичному узбережжі Північної Америки. Підвищений інтерес до політичної теорії був обумовлений інтенсивним розвитком капіталістичних відносин й у зв'язку із цим загостренням економічних і політичних протиріч між колонією й метрополією, а також посиленням міжкласових антагонізмів. Наслідком посилення як внутрішніх, так і зовнішніх протиріч була війна за незалежність 1775-1783 р., по своїй сутності це була буржуазно-демократична, антиколоніальна революція.

Одним із найвизначніших американських політичних і суспільних діячів періоду боротьби за незалежність є Томас Пейн (1737 – 1809 р.), відомий своїм політичним трактатом "Здоровий глузд" і памфлетом "Права людини". Він вважав, що держава є результатом розвитку суспільства, а завданням уряду є забезпечити безпеку, права і свободи громадян. Реалізацію демократичного ідеалу Т. Пейн вбачав у запровадженні загального виборчого права, широкому народному представництві, збереженні обмеженої приватної власності.

Одна із самих яскравих особистостей у літописі визвольної боротьби американського народу за демократію Томас Джефферсон (1743–1826 р.). Він став автором великого революційного документа тієї епохи – Декларації незалежності Сполучених Штатів Америки (прийнята 4 липня 1776 року). Основні положення Декларації: всі люди мають рівні природжені права на життя, свободу, власність, на щастя й безпеку; народ – джерело влади і йому належить суверенітет, уряд – слуга народу; всі державні влади повинні діяти в інтересах народу, і якщо вони порушують ці інтереси, народ вправі відмовитися від неугодного йому уряду; поділ влади. По суті, це була перша Декларація прав людини.

6 Політичні теорії XIX – початку XX ст.

Для першої половини XIX ст. характерне зміцнення буржуазних прав і свобод, прийняття відповідних кодексів і конституцій. Активізується діяльність політичних партій. Виникає сучасна представницька держава у формі конституційної монархії або республіки.

На початку XIX ст. проблеми науки про політику, політичну владу й політичні відносини знайшли розробку в працях відомого німецького філософа Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770–1831 р.). Політичні питання функціонування держави й права перебували в центрі уваги Гегеля на всіх етапах творчої еволюції його поглядів. У найбільш цільному й систематичному виді вони викладені в одному із самих значних здобутків історії політичних навчань "Філософії права" (1820 р.). Основне завдання філософії права, відповідно до Гегеля, – наукове пізнання держави й права, а не вказівка на те, якими вони повинні бути.

Основні положення політичної концепції Гегеля полягають у наступному:

По-перше, держава того часу – це конституційна монархія, що володіє сильною бюрократичною виконавчою владою, урівноваженою участю громадян у управлінні.

По-друге, правова й інституціональна структура держави перебуває в процесі змін, викликаних пристосуванням теоретичних передумов до традиційних умов.

По-третє, політичне життя кожної епохи формується й визначається домінуючими духовними й матеріальними силами даної епохи, її культури й цивілізації.

Гегель виділяє громадянське суспільство й політичну державу, дає їхнє визначення й указує на розходження.

Стосовно до конкретно-історичного аспекту гегелівського навчання варто звернути увагу на те, що в умовах напівфеодальної Німеччини Гегель при всій помірності й компромісності його поглядів займав історично прогресивні позиції, обґрунтовував необхідність суспільних перетворень, був прихильником конституційної монархії й законності, буржуазних прав і свобод, приватної власності й свободи договорів і т.п.

Політичне вчення Гегеля вплинуло на наступну історію політичної думки. Гегелівська філософія давала досить широкий простір для обґрунтування як консервативних, реакційних, так і критичних, опозиційних поглядів. Це було наочно

продемонстровано в наступній історії гегельянства й трактувань його вчення з різних ідейно-теоретичних позицій.

В XIX ст. сформувалося марксистське політичне вчення, яке зробило вплив не тільки на розвиток теорії, але й на долі багатьох народів. Засновниками марксизму були Карл Маркс (1818–1883 р.) і Фрідріх Енгельс (1820–1895 р.).

Більше півтора сторіч не вщухають суперечки навколо теоретичної спадщини К. Маркса й Ф. Енгельса. На відміну від гегельянства, марксизм виступає не тільки як напрямок теоретичної думки, але і як впливова течія соціально-політичної думки, тісно пов'язана з масовими суспільними рухами XIX і XX ст. На думку ряду політологів, марксистська концепція політики в її класичному виді виступила в якості “моста”, що забезпечує наступність між класичними концепціями минулого й сучасних її інтерпретацій. Багато сучасних концепцій політики формувалися під безпосереднім впливом марксизму або в боротьбі з ним.

Основні політологічні концепції марксизму:

1. Матеріалістичне розуміння історії. Основний принцип цієї концепції – визнання первинності суспільного буття й вторинності суспільної свідомості. Зі складної сукупності суспільних явищ марксизм виділяє матеріальні відносини, які визначають ідеологічні суспільні відносини. В основі цього виділення лежить той простий і природний факт, що люди, перш ніж займатися наукою, політикою, філософією, релігією й т.п., мають їсти, пити, одягатися, мати житло й т.д. У процесі виробництва матеріальних благ вони вступають у певні, від їхньої волі не залежні виробничі відносини, які становлять матеріальну основу, реальний базис суспільства, на якому піднімається ідеологічна й політична надбудова суспільства.

2. Класовий підхід до всіх явищ, що відбуваються у суспільстві. Наприклад, обумовленість факту існування політичної надбудови наявністю соціальних класів, визначеність форми держави процесами взаємодії класів, залежність напрямків і методів діяльності апарата держави від співвідношення класових сил і т.д.

3. Вчення про диктатуру пролетаріату. К. Маркс і Ф. Енгельс обґрунтовували необхідність завоювання політичної влади пролетаріатом для побудови нового суспільства.

Політологічні концепції марксизму знайшли відбиття в теоретичній і практичній діяльності В.І. Леніна (1870–1924 р.). У ленінських роботах особлива увага приділена походженню, суті й майбутності держави, питанням диктатури пролетаріату як влади робітничого класу. У політологічній спадщині Леніна значне місце належить також вченню про політичну партію. Ленін розробив теоретичні основи й створив політичну партію, що зуміла взяти в руки політичну владу в державі й довгий час залишалася єдиною правлячою партією.

Особлива роль у розвитку політичної науки належить німецькому соціологові Макс Веберу (1864–1920 р.). Як і класики марксизму, М. Вебер вважав, що політика – це область суспільних відносин, що стосується влади або надання впливу на розподіл влади, чи то між державами, чи то усередині держави між групами людей, які вона в собі містить. Однак веберівський підхід відрізняється від марксизму акцентуванням уваги на соціокультурних факторах політичного розвитку (цінностях, віруваннях, ідеалах і т.д.). Під впливом М. Вебера в політичній науці склалося стале переконання про демократію як специфічну західну цінність, нерозривно пов'язану із протестантською етикою, духом індивідуалізму, культурою консенсусу.

Найбільш істотна ідея веберівської концепції політики полягає в тому, що політика є особливим видом людської діяльності. З одного боку, вона являє собою підприємство, апарат легітимного панування, а з іншого боку – специфічну професійну діяльність, що зачіпає все громадське життя. Все суспільство й всі люди в цьому підприємстві залежно від свого місця діляться на три категорії: перша – політики з нагоди (рядові виборці); друга – політики по сумісництву (партійні активісти); третя – професіонали. Значний внесок був зроблений М. Вебером у розвиток теорій влади, бюрократії, лідерства. Цей матеріал буде

розглянутий у відповідних розділах курсу.

7. Розвиток зарубіжної політології у XX ст.

XX століття стало часом становлення самостійної політичної науки не тільки як галузі наукового знання, але і як специфічного інструмента перетворення суспільства. Затребуваність політичної науки реальністю й на цій основі становлення й розвиток її практичної функції виразилося в наступному. По-перше, у розумінні світовою громадськістю високої практичної значимості висновків політології як для зміцнення й удосконалювання інститутів демократії усередині конкретних суспільств, так і для створення рівноправних міжнародних відносин. Цьому завданню стала служити створена в 1949 р. у Парижу під егідою ЮНЕСКО Міжнародна асоціація політичної науки. По-друге, це виразилося в перетворенні політології в одну з авторитетних галузей соціального знання. У всіх розвинених країнах фахівці-аналітики в області політології є важливою ланкою в прийнятті стратегічних рішень.

Активний розвиток політології на Заході було викликано необхідністю знайти цивілізовані форми спільного проживання індивідів, що розрізняються своїми соціально-економічними, природними, статусними можливостями. Західна політологія виходить із однієї культурної традиції, що опирається на тезу про повну раціональність поведінки окремого індивіда. Однак, з огляду на раціонально-егоїстичну природу його інтересів, європейська й американська політична думка по-різному уявляють собі механізм забезпечення політичної стабільності й згоди в суспільстві. Європейська наука акцентує увагу на діяльності політичних інститутів: держави, партій, права, що віддзеркалюють стійкі групи інтересів, у рамках яких реалізує свої права й індивід. Американська політична думка схильна розглядати політику як процес прийняття рішень, у якому дуже важливо знати мотивацію індивідуальної поведінки, можливу реакцію окремої людини на нього.

Розглядаючи основні напрямки розвитку політичної думки, варто мати й уявлення про основні політологічні національні школи, що забезпечують цей розвиток.

Однією із самих представницьких є політологічна наука США. Серед багатьох американських політологів, які залишили глибокий слід у розвитку політології, особливо виділяються А. Бентлі (1870–1957 р.), Ч. Мерріам (1874–1953 р.), Г. Лассуелл (1902–1979 р.) і Г. Моргентау (1904–1980 р.). Вони створили й затвердили школу прагматизму й політичного реалізму, зв'язали з політологією такі методи дослідження, як біхевіоризм і психоаналіз.

У наш час американська політологія проводить дослідження в таких напрямках:

- вивчення основ американського управління й політики – загальнонаціональних політичних інститутів, виборчих технологій, політичного лідерства, політичного поведіння на федеральному й регіональному рівні й ін.;
- порівняльна політика, пов'язана з дослідженням політичних про-блем у багатьох країнах;
- міжнародні відносини й світова політика. Досліджуються про-блеми війни й миру, міжнародних суспільних рухів, контролю за озброєнням і роззброюванням, роботи міжнародних організацій;
- політична філософія й політична наука. Розробляється широке коло проблем – від історії політичної думки до її сучасних філософських інтерпретацій;
- розробка змісту й методів прикладної політології, яка досліджує практичні аспекти функціонування політики в конкретних сферах громадського життя від рівня особистості, соціальної групи до виробничої, ділової, фінансової, культурної, соціально-побутової й іншої сфер життя.

Провідними політологами в США в цей час є Р. Даль, Д. Істон, З. Бжезинський, Р. Такер, С. Хантінгтон, Ч. Еліот, Ф. Хайєк й ін.

Головною особливістю розвитку німецької політології є те, що вона в значній мірі зберігає теоретико-філософський характер, продовжуючи в значній мірі традиції німецької

класичної філософії. У цілому структуру сучасної німецької політичної науки можна розділити на три великих блоки: 1) фундаментальна політична філософія й дослідження науково-методологічних принципів політичної науки; 2) державотворчі концепції, пов'язані із традиційною філософією держави й загальне вчення про державу в юриспруденції; 3) глобальні політико-соціологічні теорії суспільства.

Провідними політологами Німеччини є Р. Дарендорф, Г. Майєр, Ф. Нойман й ін.

Своїм затвердженням і розвитком французька політична наука багато в чому зобов'язана Р. Арону (1905–1983), М. Дюверже. Вони фундаментально досліджували такі політологічні проблеми, як розподіл політичної влади серед безлічі суб'єктів, співвідношення влади й авторитету, плутодемократії, ліберальної демократії й технократії політичних партій.

Англійська політологія охоплює досить широке коло проблем: політична мобілізація, політичні зміни, діяльність політичних партій, груп тиску, політичні еліти й лідерство – це тільки деякі аспекти, що вивчаються англійськими вченими. Серед відомих англійських політологів варто назвати Г. Ласку, К. Поппера, Р. Роуза й ін.

З початку 90-х років особливий напрямок у західній політології становлять концепції реформування постсоціалістичних країн. Ці концепції досить суперечливі, у них відстоюються різні інтереси й цілі. Одні з них виходять із установок, продиктованих лише інтересами західної сторони, нав'язують (і часто безуспішно) молодим державам по суті далекі їм моделі розвитку. Інші керуються потребами формування нового глобального світового порядку. Треті – щиро намагаються визначити найбільш ефективні шляхи виходу цих країн із кризи, висловлюючи при цьому чимало цікавих ідей. У цих умовах надзвичайно зростає роль і значення безпосередньо національних політологічних шкіл молодих суверенних держав.

Питання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте політичну думку Древнього Сходу.
2. Яку форму державного правління вважав найбільш прийнятною Платон і чому?
3. Як ставилися Платон й Аристотель до демократії?
4. Визначите основні риси політичної думки епохи Середньовіччя.
5. Чому Н. Макіавеллі вважають родоначальником політичної науки?
6. Зрівняйте погляди Т. Гоббса й Дж. Локка на місце й роль держави.
7. Оцініть внесок Ш.Л.Монтеск'є й Ж.Ж.Руссо в розвиток політичної теорії.
8. Які основні політологічні концепції марксизму?
9. Назвіть основні політологічні школи сучасності і їхніх представників.